

Quina memòria? Apunts per a una reflexió

Text > MARTA MARÍN-DÒMINE, directora del Born Centre de Cultura i Memòria

És avui una obvietat que la memòria, entesa com una configuració concreta del passat que afecta els grups humans, ha pres una importància central en molts aspectes de la vida social i política, i que afecta de retop força àrees del saber: des de la història fins al dret, i, d'una manera molt especial, les manifestacions artístiques sota diverses expressions. Teòrics com Georges Bensoussan, Svetlana Boym, Andreas Huyssen, Régine Robin o Enzo Traverso han intentat explicar la raó d'aquest gir, que comença a final del segle XX i es desenvolupa fins al dia d'avui d'aquest segle. Sembla que tots donen un pes important al buit que han deixat les ideologies com a constructores de futur, de manera que és el passat el que n'ha anat ocupant el lloc vacant, en un intent col·lectiu d'emmirallar-s'hi en un moment en què no sembla que el futur pugui donar aixopluc a les utopies.

Quan parlem de memòria, però, s'obre un ventall semàntic ampli que d'alguna manera enfosqueix tant la importància de la memòria entesa com a modalitat de representació del passat en tant que experiència viscuda, com les reflexions potencials que poden servir de crítica envers el seu ús partidista.

Per a la historiografia tradicional, la història (considerada una disciplina empírica) s'ha oposat a la memòria (considerada com una sèrie d'impressions subjectives de l'experiència davant certs esdeveniments). Va ser amb la sociologia de principis del segle XX (i després d'haver-se comprovat la importància de les narracions personals

a l'hora de donar amplitud vivencial als grans moments històrics) que es va començar a veure la funció fonamental de la memòria per entendre la història.

Els termes *memòria col·lectiva* i *memòria històrica* provenen de la sociologia, i va ser el sociòleg i filòsof Maurice Halbwachs (1877-1945) qui en va determinar la relació estreta. En una de les seves obres de referència, *La memòria col·lectiva* (1950), Halbwachs distingeix dues memòries, una d'interior (memòria autobiogràfica) i una d'exterior (memòria històrica). Les dues estan entrelaçades, però la memòria autobiogràfica pertany a l'experiència viscuda, mentre que la memòria històrica en verifica els fets.

Memòria històrica i col·lectiva

Ara bé: quina és la diferència entre la memòria històrica (que es pot enten-

dre com a història social) i la memòria col·lectiva? La memòria col·lectiva, ens diu l'autor, perviu mentre hi ha una generació que pot donar compte dels esdeveniments passats. Podem deduir, doncs, que és en la transmissió que es constitueix la memòria col·lectiva, sempre que hi hagi alguna cosa viva (perquè hi ha testimonis o perquè hi ha qui pot transmetre el relat que li ha explicat algú com a experiència).

Per tant, és en el factor temps que es pot fer una diferència entre la memòria col·lectiva i la memòria històrica. Aquesta darrera es manté més enllà de l'experiència viscuda; en recull les dades i en construeix relats que representen, per regla general, una nació.

A partir de la lectura de Halbwachs, doncs, podríem deduir que la memòria col·lectiva és sensorial. Prové tant de l'empremta emocional de la persona que ha viscut l'experiència com de la

>> Passatges (Portbou, 1994), monument a Walter Benjamin de Dani Karavan.
Foto: AJUNTAMENT DE GIRONA. CRDI. EL PUNT AVUI (QUIM PUIG BORRÀS).

>> Cementiri estatunidenc situat prop de la platja d'Obaha, a Normandia, en memòria dels soldats morts durant el desembarcament que es va iniciar el 6 de juny de 1944 i va acabar el 30 d'agost del mateix any. (Foto: MAITE SERRATS)

identificació que produeix en qui en rep el relat. Si donem aquesta hipòtesi per vàlida, la pregunta que ens hem de fer va encaminada a trobar la manera de donar forma als esdeveniments del passat sobre els quals ja no queden testimonis vivents. Podríem considerar que aquest és el punt de partida de la diferència entre la memòria històrica i la memòria col·lectiva: l'una té en compte les fites per tal de cohesionar el grup nacional; l'altra va contra el corrent de la cohesió a fi de valorar i rescatar l'experiència (molt sovint situada als marges de la història oficial).

Aquest és un punt extremadament important per reflexionar sobre la creació i la configuració d'espais memorials en un present cada vegada més divers pel que fa a la composició cultural dels membres d'una comunitat o nació. El que fins no fa gaire creïem que podria identificar una nació és avui totalment insuficient per representar-la.

Actualment, el terme *memòria històrica* s'usa de manera indiscriminada per indicar tant els fets com el recull dels esdeveniments a través del relat

testimonial. Halbwachs, en canvi, ja va advertir sobre la inadequació de fer servir el terme *memòria històrica*, ja que hi havia el risc de confondre *memòria* i *història* i, per tant, reconeixia en aquest sintagma un error conceptual.

Podríem afirmar, a més, que tant a Catalunya com a l'Estat espanyol, el terme *memòria històrica* s'ha anat configurant en l'ús de manera força restringida, fins al punt que se sol utilitzar per referir-se tant a la memòria (i també a la història *oblidada*) relacionada amb la Guerra Civil, a la dictadura franquista, o a períodes estricta-

ment precedents o posteriors (Segona República i transició). Per tant, el terme *memòria històrica*, en el context que ens ocupa, té de manera gairebé immediata una connotació reivindicativa que pretén suplir, podríem dir que inconscientment, la manca de justícia restaurativa que pateix el país.

Les víctimes de la zona republicana

Cal tenir en compte que el terme *memòria històrica* va començar a fer fortuna a Espanya a partir de l'any 2000, amb la fundació de l'Asociación para la Recuperación de la Memoria Histórica per part de Santiago Macías i Emilio Silva, que es va posar com a objectiu investigar les víctimes de la repressió durant la Guerra Civil espanyola a la zona controlada pels rebels.

No podem perdre de vista, però, que els historiadors no s'han mostrat sempre favorables al binomi memòria-història. Resseguir el debat a França, un país d'una gran tradició historiogràfica, és força interessant. El 2005, per exemple, es va crear l'associació Liberté pour l'histoire ('Llibertat per a la història'), que criticava el fet que la història en el segle XXI hagués quedat relegada al paper memorial.

Inversament, podríem dir que des de disciplines diverses (literatura, arts, arquitectura, cinema, etc.) es critica que les institucions memorials no les tinguin en compte a l'hora d'implementar programes de memòria, ja que no tenir-les-hi indica la preponderància de la història per damunt de la memòria, i la negligència a l'hora de reconèixer que les representacions

>> Sala dels Noms a Yad Vashem, Centre Mundial de Commemoració de la Xoà (Jerusalem). Conté el nom de les víctimes de la Xoà que han pogut ser atestades.

(Foto: WIKIMEDIA COMMONS. DAVID SHANKBONE.)

>> Memorial de la Pau d'Hiroshima o cúpula de Genbaku, l'estructura de l'únic edifici que va quedar a la zona on va esclatar la primera bomba atòmica el 6 d'agost de 1945. Es va decidir deixar-lo sense reconstruir per poder mostrar l'abast de la destrucció. (Foto: MONTSERRAT GRAU)

memorials prenen forma precisament a través dels llenguatges diversos que provenen d'una varietat de disciplines que la història no considera.

Finalment, cal remarcar que el terme *memòria històrica* es presenta normalment associat a tot un univers de sentit relacionat amb els traumatismes. Això no obstant, l'acte de «recuperar» la memòria no ha d'estar necessàriament lligat als traumes ocasionats per les violències polítiques, sinó que com a gest polític, si parlem des del punt de vista de les institucions, hauria de tenir com a objectiu la voluntat de fer visible aquells esdeveniments i memòries que han quedat silenciats per raons polítiques i socials. Certament, el fet mateix d'haver estat silenciats ja es pot considerar un traumatisme en l'àmbit social, però no per això cal donar una forma dramàtica a la transmissió, cosa que sovint passa, i que al meu entendre genera més d'una reflexió de caràcter ètic. Una de les més importants és el fet

d'haver de congelar el testimoni en la figura de la víctima.

Una memòria interessada

Finalment, voldria remarcar la irrupció del terme relativament recent de *memòria democràtica*, vigent a totes les comunitats autònomes de l'Estat espanyol, mitjançant el qual s'entén el seguit d'accions que cada govern autònom, a més del Govern central, duu a terme per treure de l'oblit la memòria de les víctimes de la Guerra Civil i de la dictadura posterior. Voldria indicar com a detall interessant que aquí el terme *memòria* s'entén com una acció (política) de «recuperació» del passat, en la qual es posa més el pes en el present que no pas en el contingut del relat testimonial construït en el passat. Es tracta d'un ús que reconeix, per tant, que la memòria es construeix des dels interessos del present.

Es podria pensar, per avançar una hipòtesi més, que darrere aquesta termi-

nologia (certament discutible) s'amaga la voluntat de fer de barrera institucional a les pressions provinents de l'extrema dreta, que reclama una memòria antagònica a la *memòria democràtica* i que sembla augmentar de manera inquietant en l'àmbit polític europeu.

Triar, destriar i anomenar no són accions banals; tenen un impacte en la manera en què les societats valoren, rescaten i transmeten les experiències personals i donen forma a les múltiples memòries col·lectives que acompanyen esdeveniments històrics que queden al marge de les històries oficials.

HALBWACHS, Maurice. *La mémoire collective* (1950). Reproducció en versió digital, en línia a <http://pages.infinit.net/sociojmt> (2001), a càrrec de Lorraine Audy i Jean-Marie Tremblay, en col·laboració amb la Biblioteca Paul-Émile-Boulet de la Universitat de Quebec a Chicoutimi.